

УДК 341.1

Іванов Артем Геннадійович

*асистент кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Иванов Артём Геннадьевич

*ассистент кафедры права Европейского Союза
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Ivanov Artem

*Assistant of the Department of European Union Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Шигапова Еліза Ігорівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Шигапова Элиза Игоревна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Shyhapova Eliza

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

**ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТА ЗНАЧЕННЯ
КОНСУЛЬТАТИВНИХ ВИСНОВКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З
ПРАВ ЛЮДИНИ**

**КАСАТЕЛЬНО ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ И ЗНАЧЕНИЯ
КОНСУЛЬТАТИВНЫХ ЗАКЛЮЧЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА
ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА**

CONCERNING TO THE LEGAL NATURE AND IMPORTANCE OF THE ADVISORY OPINIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

***Анотація.** Дана стаття присвячена з'ясуванню значення консультативних висновків Європейського суду прав людини як нещодавно вдосконаленого інституту. Так, відповідно до статті 1 Протоколу №16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вищі судові установи Високої Договірної Сторони, як визначено у ст. 10, можуть звертатися до Суду щодо надання консультативних висновків з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї.*

Враховуючи той факт, що наразі на офіційному сайті Суду опубліковано лише два консультативних висновків за зверненням держав-учасниць Ради Європи, зазначена тема є новим об'єктом для досліджень та потребує системного вивчення. Надання можливості для держав звертатися за консультативними висновками було обумовлено необхідною послаблення тягара для Європейського суду з прав людини. Однак, враховуючи новизну вдосконалення інституту, зазначене твердження є дискусійним та неоднозначним.

У статті запропоновано власні висновки щодо значення консультативних висновків у діяльності Європейського суду, надано погляд на правову природу цього правового інституту у внутрішньому правопорядку України. Зазначене було досягнуто шляхом окреслення суті такого механізму, аналізу першоджерел з офіційного сайту Суду, статистичних даних щодо функціонування інституту, узагальненням національного законодавства на предмет визначення правової природи.

Так, Україною хоча і ратифіковано Протокол № 16, однак, не визначено юридичний статус таких консультаційних висновків. У зв'язку з

чим, пропонується внести зміни до ряду законодавчих актів, зокрема, до статті 17 Закону України «Про виконання та застосування практики Європейського суду з прав людини», яку доповнити нормою про юридичну силу консультативного висновку Європейського суду з прав людини. Щодо загального значення такого інституту, то розумними видаються сподівання на зменшення кількості рішень, які будуть суперечити практиці Європейського суду з прав людини, та, відповідно, зменшення підстав для подання заяв.

Ключові слова: консультативні висновки, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Аннотація. Данная статья посвящена выяснению значения консультативных заключений Европейского суда по правам человека как недавно усовершенствованного института. Так, согласно статье 1 Протокола №16 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод высшие судебные учреждения Высокой Договаривающейся Стороны, как определено в соответствии со ст. 10 могут обращаться в Суд за предоставлением консультативных заключений по принципиальным вопросам, касающимся толкования или применения прав и свобод, определенных Конвенцией или протоколами к ней.

Учитывая тот факт, что сейчас на официальном сайте суда опубликовано только два консультативных заключений по обращению государств-членов Совета Европы, данная тема является новым объектом для исследований и требует системного изучения. Предоставление возможности для государств обращаться за консультативными заключениями было обусловлено необходимостью ослабление бремени для Европейского суда по правам человека. Однако, учитывая новизну усовершенствованного института, указанное утверждение является дискуссионным и неоднозначным.

В статье предложены собственные выводы относительно значения консультативных заключений в деятельности Европейского суда, предоставлено взгляд на правовую природу этого правового института во внутреннем правопорядке Украины. Указанное было достигнуто путем определения сути такого механизма, анализа первоисточников с официального сайта суда, статистических данных о функционировании института, обобщением национального законодательства на предмет определения правовой природы.

Так, Украиной хотя и ратифицирован Протокол № 16, однако, не определен юридический статус таких консультативных заключений. В связи с чем, предлагается внести изменения в ряд законодательных актов, в частности, в статью 17 Закона Украины «О выполнении и применении практики Европейского суда по правам человека», которую дополнить нормой о юридической силе консультативного заключения Европейского суда по правам человека. По общему значению такого института, то разумными представляются надежды на уменьшение количества решений, которые будут противоречить практике Европейского суда по правам человека, и, соответственно, уменьшению оснований для подачи заявлений.

Ключевые слова: *консультативные заключения, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.*

Summary. *This article is devoted to clarify the significance of the advisory opinions of the European Court of Human Rights as a recently improved institution. Thus, according to Article 1 of Protocol No. 16 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the highest judicial institutions of the High Contracting Party, as defined in accordance with Art. 10 may apply to the Court for advisory opinions on matters of principle concerning the interpretation or application of the rights and freedoms defined by the Convention or its protocols.*

Considering the fact that only two advisory opinions on the appeal of the member states of the Council of Europe have been published on the official website of the court, this topic is a new subject for research and requires a systematic study. Allowing states to seek advisory opinions was driven by the need to ease the burden on the European Court of Human Rights. However, given the novelty of the improved institute, this statement is still controversial.

The article offers its own conclusions regarding the significance of the advisory opinions in the activities of the European Court, provides a view on the legal nature of this legal institution in the internal legal order of Ukraine. This was achieved by defining the essence of such a mechanism, analyzing primary sources from the official website of the court, statistical data on the functioning of the institution, and generalizing national legislation to determine the legal nature.

Thus, although Ukraine has ratified Protocol No. 16, however, the legal status of such advisory opinions has not been determined. In this connection, it is proposed to amend a number of legislative acts, in particular, to article 17 of the Law of Ukraine "On the implementation and application of the practice of the European Court of Human Rights", which should be supplemented with the rule on the legal force of the advisory opinion of the European Court of Human Rights. According to the general importance of such an institution, it seems reasonable to hope for a decrease in the number of decisions that would contradict the practice of the European Court of Human Rights, and, accordingly, a decrease in the grounds for filing applications.

Key words: *advisory opinions, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.*

Постановка проблеми. Відповідно до останніх статистичних даних з офіційного сайту Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), Україна посідає третє, але не почесне місце, серед держав, які були

відповідачами у 2020 році. Так, проти Росії було винесено 185 рішень, щодо Туреччини — 97, а стосовно України — 86 рішень [1].

Щодо сукупної кількості справ з 1959 року до 2020, слід звернути увагу, що Україна також входить у топ-п'ять «конвенційних порушників». Відповідно до аналітичних узагальнень, проти України було винесено 1499 рішень, що стало підставою бути на четвертому місці серед інших держав-членів Ради Європи [1].

Однак, ми є не єдиними злісними порушниками, а тому навантаження на ЄСПЛ, як показують статистичні дані, тільки зростає.

Враховуючи наведене, останні новели щодо процедурних питань, інституційні нововведення є способами послаблення такої завантаженості, хоча, і супроводжуються нагадуванням про субсидіарний характер діяльності суду.

Так, Протоколом № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція, Протокол № 16) від 02.10.2013 року було вдосконалено інститут консультативних висновків.

Як вбачається із преамбули Протоколу № 16, розширення компетенції Суду щодо надання консультативних висновків додатково сприятиме посиленню взаємодії між Судом та національними органами влади [2].

Станом на квітень 2021 року, відповідно до інформації з офіційного сайту ЄСПЛ надано два консультативних висновки: (1) від 10.04.2019 р. за запитом Касаційного суду Франції в жовтні 2018 р. щодо застосування ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя), у контексті права прийомної матері бути визнаною законною матір'ю своєї сурогатної дитини; (2) від 29.03.2020 року на запит Конституційного суду Armenii щодо застосування статті Кримінального кодексу Armenii про повалення конституційного ладу з огляду на ст. 7 Конвенції, у контексті провадження проти колишнього президента Роберта Кочаряна [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню консультативних висновків ЄСПЛ присвячений ряд досліджень. Зокрема, О. Чепель [4], Дроздова О., Дроздової О. [5], також узагальнені статистичні дані з офіційного сайту ЄСПЛ [1]. Попри це, завдання, поставлені у даній статті комплексно будуть вирішуватися вперше.

Формування цілей статті. Аби дійти до висновку про те, чи матиме запровадження консультативних висновків послаблювальний вплив на існуючий тягар скарг ЄСПЛ та як визначити правову природу цього правового інституту у внутрішньому правопорядку України, необхідно:

- а) окреслити суть такого механізму, проаналізувавши першоджерела з офіційного сайту ЄСПЛ;
- б) проаналізувати статистичні дані щодо функціонування інституту;
- в) надати правові узагальнення національного законодавства щодо правової природи та пропозиції щодо закріплення інституту у національному правопорядку.

Таким чином, метою дослідження є розкриття правової природи консультативних висновків на основі норм міжнародного права, положень таких висновків та українського законодавства, надати оцінку реалізації правових сподівань ініціаторів нововведення та запропонувати власні погляди на ефективне закріплення інституту в Україні.

Основна частина. Відповідно до ст. 1 Протоколу № 16 вищі судові установи Високої Договірної Сторони, як визначено відповідно до ст. 10, можуть звертатися до Суду щодо надання консультативних висновків з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї [2].

Варто звернути увагу на формулювання, яким закріплено юрисдикцію суду щодо надання консультативних висновків. Так, не визначений вичерпний перелік «принципових питань», стосовно яких можна

звертатися, є основою для дискусії правильності подальшого тлумачення формулювання і виконання ролі «послаблення» для ЄСПЛ.

Як деталізовано у Керівних принципах щодо впровадження процедури надання консультативного висновку, встановленої Протоколом № 16 Конвенції, які затверджені на Пленарному засіданні Суду 18 вересня 2017 року) (далі — Керівні принципи) юрисдикція Суду розповсюджується лише на запити щодо надання консультативного висновку, подані національною судовою інстанцією, яка була створена як найвищий суд або судовий орган для цілей Протоколу № 16 [4].

Відповідно до ст. 10 Протоколу № 16 кожна Висока Договірна Сторона Конвенції при підписанні або депонуванні своїх ратифікаційних грамот чи документів про прийняття або схвалення, адресованих Генеральному Секретарю Ради Європи, вказує судові установи, визначені для цілей п. 1 ст. 1 цього Протоколу. [2].

В Україні таким вищим судом визначено Верховний Суд України, який уповноважений правом звернення до ЄСПЛ. Тоді як, наприклад, Франція визначила: Конституційну раду, Державну раду та Касаційний суд; Грузія – Верховний суд Грузії та Конституційний суд Грузії; Вірменія – Конституційний суд Республіки Вірменія та Касаційний суд Республіки Вірменія [4].

Щодо самої процедури, слід зазначити, що відповідно до ст. 2 Протоколу № 16 суд та судова установа, яка звертається із запитом, зазначає причини свого запиту і надає інформацію щодо відповідних юридичних та фактичних обставин справи, яка перебуває у провадженні [2].

Уточнення щодо інформації, яка має міститися у запиті передбачено у Керівних принципах [5].

Надалі Колегія у складі п'яти суддів Великої Палати вирішує, чи приймати запит щодо надання консультативного висновку беручи до уваги

статтю 1. Якщо колегія суддів приймає запит, Велика Палата Суду надає консультативний висновок [2].

Щодо інших сутнісних характеристик, слід зазначити, що відповідно до ст. ст. 4,5 Протоколу № 16 консультативні висновки повинні бути вмотивовані [2].

Окрім того, встановлено визначальне положення щодо природи правових висновків, а саме те, що вони не мають обов'язкової сили.

Проте, враховуючи необов'язковий характер таких висновків, виникають розумні сумніви щодо дієвості такого інструменту в аспекті його функціонування в українських реаліях.

Презюмується перспектива затягування процесу, вмотивоване звернення за консультаційним висновком до ЄСПЛ, що аж ніяк не сприятиме розумності строків розгляду справи.

Такий погляд на зазначений проблемний аспект розділяє, зокрема, юрист Володимир Чабан (ЮФ «Кисіль та партнери»), який стверджує, що виникатиме необхідність зупинення провадження у справі при направленні запиту до ЄСПЛ та строків підготовки консультативного висновку. На його думку, до того ж, у процедурі підготовки/направлення/розгляду запиту, окрім безпосередньо підготовки запиту та висновку, є ще ряд технічних моментів, наприклад, переклад такого висновку [6].

Окрім того, якщо існує твердження про те, що Конституція України увібрала себе прямо/опосередковано конвенційний каталог прав, чи не є більш процесуально-доречним звернення для тлумачення до Конституційного суду України саме конституційних норм-відзеркалень Конвенції?

Більше того, як вбачається із практики держав, що ратифікували Протокол № 16, зокрема, Франції, Литви, Грузії, Вірменії, Словенії, правом на звернення із запитом до ЄСПЛ для отримання консультативного висновку, поруч із вищим судом загальної юрисдикції, наділено органи

конституційної юрисдикції [7]. У цьому вбачається певна логіка, оскільки Протокол № 16 не обмежує держави у такому виборі, таке передбачення сприятиме єдності практики у національному правовому середовищі.

Саме тому залишається спірним питання, як у майбутньому зіставляти висновки Конституційного суду України та консультативні висновки ЄСПЛ, надані за запитом Верховного суду.

Разом з тим, існують позитивні очікування щодо подальших перспектив функціонування інституту консультативних висновків ЄСПЛ в Україні.

Так, згідно із пояснювальною запискою до проекту Закону України №2156-VIII "Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» ратифікація протоколів №15 і № 16 покаже прихильність України ідеям і цілям конвенції – повазі та захисту прав і основних свобод людини в Європі [8].

Однак, станом на квітень 2021 року, національне законодавство не містить згадки про консультативні висновки ЄСПЛ. Зокрема, але не виключно, ані у Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9], ані у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [10].

На думку к.ю.н., судді Верховного Суду, доцента кафедри теорії та філософії права юридичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка Д. Гудими, з набранням чинності Протоколом № 16 за рахунок консультативних висновків Суду його прецедентна практика може суттєво розширитися. Останні хоч і не будуть обов'язковими для держав, суди яких зверталися за їх отриманням, однак створюватимуть «незаперечні юридичні наслідки» (п. 11 Попереднього висновку щодо цього Протоколу Комісії ПАРЄ) та матимуть зобов'язуючу силу для самого Суду. Вони стануть частиною його прецедентного права поряд з ухвалами щодо прийнятності та рішеннями щодо суті заяв. Відтак, обсяг поняття, позначеного терміном «практика

Суду» у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», потребуватиме відповідного корегування – віднесення до нього також і консультативних висновків Суду [11].

Разом з тим, видається слушною думка і про те, що оскільки кожен національний суд повинен сам визначати, як йому застосовувати консультативний висновок, то при відсутності певної регламентації в національному законодавстві, зокрема, щодо умов неврахування консультативного висновку, може виникати багато запитань щодо мотивів (підстав) суду враховувати чи не враховувати консультативний висновок [6].

Такі розумні побоювання виникають, оскільки наразі не прийнято відповідних змін до процесуального законодавства, а тому питання, що потенційно може набути ознак проблеми, очікує на увагу законодавця.

Окрім того, правова природа консультативних висновків, а саме їхня необов'язковість, провокує дискурс щодо можливої ситуації, коли Верховний суд вирішить не враховувати таку факультативну позицію ЄСПЛ, а сторона надалі звертатиметься безпосередньо із заявою до ЄСПЛ.

Так, у Пояснювальному звіті (Explanatory report) до Протоколу вказано, що при поданні заяви до ЄСПЛ у справі, де національний суд враховував консультативний висновок, такі заяви в частині питань, що були розглянуті в консультативному висновку, будуть вважатися неприйнятними [12]. Тоді, якими мають бути очікування у випадку неврахування судом консультативного висновку?

Спробою надати відповідь є подальше звернення до Пояснювального звіту, у якому зазначено, що консультативні висновки не будуть мати прямої дії на наступні заяви [12]. Однак, логічним видається ситуація, що потенційний заявник матиме високі шанси на рішення у свою користь, оскільки в іншому випадку ЄСПЛ доведеться відходити від своїх позицій.

Висновки. Консультативний висновок є рекомендаційним актом ЄСПЛ на запит вищих судових органів, уповноважених державами-членами Ради Європи, які ратифікували Протокол № 16, щодо принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї.

Україною хоча і ратифіковано Протокол № 16, однак, не визначено юридичний статус таких консультаційних висновків. У зв'язку з чим, пропонується внести зміни до ряду законодавчих актів, зокрема, до статті 17 Закону України «Про виконання та застосування практики Європейського суду з прав людини», яку доповнити нормою про юридичну силу консультативного висновку ЄСПЛ.

Розумними видаються сподівання на зменшення кількості рішень, які будуть суперечити практиці ЄСПЛ, та, відповідно, зменшення підстав для подання заяв. Практичне втілення таких очікувань можливе за умов імплементації дійсного задуму запровадження інституту, а саме отримання консультативних висновків як «protocol of dialogue» до прийняття рішення по суті з його подальшим врахуванням.

Література

1. Violation by article and state. Statistical report. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2020_ENG.pdf (дата звернення: 01.04.2021).
2. Протокол No 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 02.10.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13 (дата звернення: 01.04.2021).
3. Advisory opinions under Protocol No. 16. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/advisoryopinions&c> = (дата звернення: 01.04.2021).

4. Чепель О. Правова природа консультативних висновків Європейського суду з прав людини. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/63.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).
5. Дроздов О., Дроздова О. Керівні принципи щодо впровадження процедури надання консультативного висновку, встановленої Протоколом No 16 Конвенції (затверджені на Пленарному засіданні Суду 18 вересня 2017 року). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/08/Guidelines-P16.pdf>. (дата звернення: 01.04.2021).
6. Протокол №16 в дії: ключові положення та значення для українського судочинства. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/protokol-16-v-diyi-klyuchovi-polozhennya-ta-znachennya-dlya-ukrayinskogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 01.04.2021).
7. Guidelines on the implementation of the advisory-opinion procedure introduced by Protocol No. 16 to the Convention (as approved by the Plenary Court on 18 September 2017). URL: https://echr.coe.int/Documents/Guidelines_P16_ENG.pdf (дата звернення: 03.04.2021).
8. Проект Закону про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: від 05.10.2017 р. No 2156-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0159&skl=9 (дата звернення: 05.04.2021).
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. No 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#o7> (дата звернення: 01.04.2021).
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. No 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

11. Новели Протоколу № 16 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/novely-protokolu-16-do-konventsii-pro-zakhyst-prav-lyudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod/ (дата звернення: 04.04.2021).
12. Explanatory report ECHR. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_16_explanatory_report_ENG.pdf (дата звернення: 04.04.2021).

References

1. Violation by article and state. Statistical report. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2020_ENG.pdf ((Last accessed : 01.04.2021).
2. Protokol No 16 do Konvenciji pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 02.10.2013 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13 (Last accessed: 01.04.2021).
3. Advisory opinions under Protocol No. 16. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/advisoryopinions&c> = (Last accessed: 01.04.2021).
4. Chepelj O. Pravova pryroda konsuljtatyvnykh vysnovkiv Jevropejsjkogho sudu z prav ljudyny. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/63.pdf> (Last accessed: 01.04.2021).
5. Drozdov O., Drozdova O. Kerivni pryncypy shhodo vprovadzhennja procedury nadannja konsuljtatyvnogho vysnovku, vstanovlenoji Protokolom No 16 Konvenciji (zatverdzeni na Plenarnomu zasidanni Sudu 18 veresnja 2017 roku). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/08/Guidelines-P16.pdf>. (Last accessed: 01.04.2021).
6. Protokol #16 v diji: kljuchovi polozhennja ta znachennja dlja ukrajinsjkogho sudochynstva. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova->

praktika/protokol-16-v-diyi-klyuchovi-polozhennya-ta-znachennya-dlya-ukrayinskogo-sudochinstva.html (Last accessed: 01.04.2021).

7. Guidelines on the implementation of the advisory-opinion procedure introduced by Protocol No. 16 to the Convention (as approved by the Plenary Court on 18 September 2017). URL: https://echr.coe.int/Documents/Guidelines_P16_ENG.pdf (Last accessed: 03.04.2021).
8. Proekt Zakonu pro ratyfikaciju Protokoliv # 15 ta # 16 do Konvenciji pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 05.10.2017 r. No 2156-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0159&skl=9 (Last accessed: 05.04.2021).
9. Pro vykonannja rishenj ta zastosuvannja praktyky Jevropejskogho sudu z prav ljudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. No 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#o7> (Last accessed: 01.04.2021).
10. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. No 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Last accessed: 01.04.2021).
11. Noveli Protokolu # 16 do Konvenciji pro zakhyst prav i osnovopolozhnykh svobod. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/novely-protokolu-16-do-konventsiiyi-pro-zakhyst-prav-lyudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod/ (Last accessed: 04.04.2021).
12. Explanatory report ECHR. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_16_explanatory_report_ENG.pdf (Last accessed: 04.04.2021).